

“KAPI ve EŞİK” KELİMELERİ ÜZERİNE

Emine ATMACA* Reshide ADZHUMEROVA*

ÖZET

Bu makalede, kişinin dış dünya ile şahsî dünyası arasında bir geçiş vazifesi üstlenen ‘kapı’ ve ‘eşik’ kelimeleri üzerinde durulmuştur. Kapı ve eşik kelimeleri tarihî ve çağdaş lehçelerimizde nasıl kullanılmıştı? Anlam yolculuğunda hangi eserlerde kimler tarafından, ne şekilde ve hangi kalıplarla ifade edilmişti? Bu sorular, ilk yazılı belgelerden bugüne kadar gelen eserlerin tanıklığından hareketle cevaplandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kapı, yeşik ~ eşik, Türk lehçeleri, anlam bilimi

ABOUT THE WORD "KAPI and EŞİK"

ABSTRACT

In this article, they are put emphasis on words “kapı” and “eşik” which are undertaking a transition mission between outer world and person’s individual world. How were the words “kapı” and “eşik” used in historical and contemporary dialects? Who stated them using which way and which models in journey of meaning. These questions are tried to be answered in the light of testimonies of first writings remained.

Key Words: Kapı, yeşik ~ eşik, Turkish dialects, semantics

---

*Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi eatmaca@sakarya.edu.tr

*Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi reshidekim@gmail.com

Bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı anlamında kullanılan *kapı* (TS, 2005: 1068) kelimesi, Türk toplumunun sosyal ve kültürel kimliğini belirleyen temel yapı taşlarından biridir. İnsanoğlunun dış dünya ile şahsî dünyası arasında perde vazifesi gören kapının tarihî ve günümüz lehçelerdeki görünümüne geçmeden evvel kökeni hakkında bilgi vermenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Clauson (1072: 583), *kapı* kelimesini farazî bir **kap-* 'örtmek' kelimesine dayandırmış *-ğ* ekini de *f.i.y.* ekinin eklenmesiyle türemiş somut bir isim olarak vermiştir. İkinci hecedeki vokalin *-ı-* olduğunu; fakat bazı Uygur metinlerinde kelimenin ikinci hecesinde *-a-* daha sonrada dudak ünsüzünün yuvarlaklaştırıcı etkisiyle *-u-* haline dönüştüğünü söylemiştir. Bizce bu şekillerin "anlam bakımından birbirine oldukça yakın olan ve aynı kökten türediği açık olan bu iki kelimenin bir gövdenin dal şekilleri olması mümkündür" (Arslan Erol, 2008: 315). Sevortyan (1997: K- 274-275), "Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov" eserinde kelimeyi iki grupta ele almıştır: *kapı (I)* '1. Kapı (tüm kaynaklarda), kuzu kapan 2. Kabul odası, kabul salonu (Direvnetyurskiy Slovar), sultan sarayı 3. Bulunma yeri, bulunma 4. Hizmet, hizmet yeri 5. Hapishane 6. Çatısız balkon; dışarı; *kapka (II)* 1. Kapı, kuzu kapı, kent kapısı, kapı kanadı 2. Ev, ev işleri anlamlarını vermiştir. Kelimenin yapısını da *kapı*, *kapıg-* *kap-* 'kapatmak'tan Ø veya *-g* eki ile oluşmuş bir araç/ alet ismi olarak vermiştir. Doerfer de bu köken açıklamasına katılmış ve kelimenin Moğolcanın lehçelerine geçtiğini de eklemiştir. Eren, kelimenin kökenini *kap-* (*~kapa-*) köküne dayandırmış, ayrıca Muhamedova'nın Türkmence *gap-* kökünü *yap-* köküyle birleştirmesinin de yanlışlığına işaret etmiştir.

Biz, Muhamedova'nın görüşünün haklı olduğu düşüncesindeyiz. *Gap-* (kapı kelimesinin kökenini *kap-* fiiline dayandırırız) ile *yap-* kelimeleri arasında semantik olarak bir yakınlık vardır. Şöyle ki, *yap-* kelimesinin Eski Uygur Türkçesi'nde ve Kâşgarî'de 'kurmak, yapmak, inşa etmek' anlamı yanında 'kapamak/örtmek' anlamı da vardır. Karşılaştırmayı *yap-* 'örtmek' ve *kap-* 'kapatmak' şeklinde ele alırsak iki kelime arasında doğrudan bir anlam yakınlığının olduğu da ortaya çıkacaktır. ¹

Araştırmacıların çoğu, *kapıg*, *kapğa*, *kapgak* kelimelerinin kökenini farazî **kap-* fiiline dayandırmışlardır. Şerbak da kelimeyi, **kap-* olarak vermiştir: *kapa-* > *kap-* +*a* fiilin intensif şeklini tahmin etmiştir, ancak onun *kap* isminden geldiği tahmini de vardır: *kap+a-* (Sevortyan, 1997: K-263-264). Biz de Şerbak'ın kelime kökeni hakkında yaptığı ikinci tahminin doğru olduğu kanaatindeyiz. Kelimenin kökenini **kap-* fiiline dayandırmak yerine semantik açıdan *kap* isminde aramak yanlış olmasa gerek. Çünkü semantik açıdan *kapı*, bir çeşit *odanın veya evin açıklığını örten, güvenliğini, gizliliğini sağlayan, dışarının olumlu, olumsuz etkilerine karşı evi veya odayı koruma vazifesi üstlenen kapak* konumundadır.

---

¹ Clauson (1972: 870-871), sözlüğünde *yap-* kelimesinin 'inşa etmek (*mes. duvar*); *kapatmak* (*kapı*); (*şeyleri*) *kapamak/örtmek*; (*şeyleri*) *birbirine yapıştırmak*, (*şeyleri*) *beraber koymak*' vs. anlamlarına yer verirken kelimeyi çokanlamlı (polisemantik) olarak değerlendirmiştir. Ancak Sevortyan, Vambery ve Räsänen Clauson'un aksine kelimenin anlamlarını iki ayrı maddede eşgösterenliymiş gibi vermişlerdir: (I) *et- eyle-* (II) *kapa-/ört-*. Gerçekte kelime eşgösterenli değildir. Clauson'un da ifade ettiği gibi anlamı genişlemiş kelimelerden biridir. Bugün Standart Türkiye Türkçesinde kelime genellikle *inşa etmek*, *kurmak* anlamında kullanılmaya başlanmış, örtmek anlamındaki *yap-* anlamı ise kaybolmuştur (Kıpçak grubu lehçelerinde örtmek anlamıyla yaşamaya devam etmektedir.) Ancak bugün 'ört-' anlamı, Standart Türkiye Türkçesinde *yap-* kelimesinin türemiş şekilleri olan *yapış-*, *yapışık*, *yapışkan*, *yapışıcı*, *yapıştırıcı* vb. örneklerinde devam etmektedir.

Eski Türkçede *kapıĝ* biçiminde olan kelime, XII. yüzyıldan sonra kelimenin sonundaki patlayıcı ĝ# sesi, açıklık uyumuna bağlı olarak #ı# sesinin içerisinde erimiştir (~ fusion). Eski Türkçeden günümüze kadar *kapıĝ> kapıĝ> kapıw> kapıw > kapū > kapı > kapı* biçimlerinde tarihî bir seyir takip etmiş *kapı* kelimesinin ek kök ayrımı da muhtemelen *kap* (isim) +ı- (i.f.y.) ve -g (f.i.y.) eklerinin getirilmesiyle türetilmiş isim olmalı. Hatta *kap* kelimesi de türemiştir. Hacıeminoğlu'nun (1991: 181) "*Türk dili ile ilgilenen araştırmacılar yapı ve şekil meselelerini aşır Türkün ve Türkçenin mantık sistemine ulaşmalıdır. Esasen milletin tasavvur ve yorumu isabetli keşfedilmezse, kelime tahlillerinde başarılı olmak da mümkün değildir*" sözlerinden hareketle kelimenin mantık sistemi üzerinde düşünmeye başladık. Acaba kelitemizi farazî bir *ka (-/+ ?) basamak köküne dayandırabilir miyiz? Şayet böyle yaparsak p ekine ne diyeceğiz? Ek, isimden fiil mi, yoksa fiilden isim mi yapmaktadır? Gabain'in "*Eski Türkçenin Grameri*" (2000: 54) kitabında *fiilden isim yapma* ekleri içerisinde seyrek biçimde kullanılan -p top 'hep, bütün' (*to—'dolu olmak') ekinin olduğuna işaret etmesiyle *kapı* kelimesinin kökeninin *ka- 'örtmek, *kapatmak*' kök fiiline dayandırabileceğimiz sonucuna vardık.

Sevortyan (1997: K-274-275), Clauson'u destekler nitelikte *kap- fiiline dayandırmış ama kelimenin isim mi fiil mi kökünün tespitinde *kap+la-* 'çepeçevre sarmak, kuşatmak, her yanını örtmek' biçimini de göz ardı etmemeliyiz diyerek gerçekte kelimenin isim olduğuna işaret etmiştir. *Kap* ismi, alt kategorisinde kendisinden türemiş geniş bir kavram alanıyla (~ sprachfeld-semantic field) yer alır: *kap+lık* 'defter, kitap vb.ni kaplamaya yarayan'; *kap+lı* 'ciltli'; *kap+ak* (<<ğak) 'her türlü kabın üstünü

örtmeye veya deliği kapamaya yarayan nesne'; *kap+ak+çık* 'küçük kapak'; *kapaklı* 'kapağı olan'; *kapaksız* 'kapağı olmayan' vb.

Eski Uygur Türkçesinden itibaren *kap* isminden türemiş *kapag* kelimesiyle aynı kökten türemiş *kapıg* kelimeleri arasında da *konak* ve *konuk* kelimelerindeki ilişkiye benzer bir durum, aynı kökten gelen iki veya daha fazla kelimedede görülen ses ve anlam farklılaşması, fonksiyon değişmesi olarak tanımlanan 'morfo-fonemik değişiklikler'² olayı söz konusudur.

Tenişev ve diğerlerinin '*Türk Dillerinin Tarihî Karşılaştırmalı Grameri. Söz Varlığı*' (*Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков*) (2001: 510-511), çalışmasında *kapı* kelimesi tarihî ve çağdaş lehçelerimizde üç farklı görünümde verilmiştir:

a) *qapıχ: '1. Kapı (tüm kaynaklarda) 2. Avlu kapısı' Tarihî lehçelerden Eski Uygur, Karahanlı, Uygur, Orta Uygur, Oğuz, Harezmi, Çağatay Türkçelerinde, modern lehçelerden Azeri, Karaim, Kumuk, Nogay Türkçeleri ve Uygur Türkçesi ağızlarında farklı anlamlarda kayıtlıdır. Kökenini de *gap-* 'kapat-' fiilinden – χ ekiyle oluşmuş araç/alet anlamındaki isimdir. (Doerfer, Sevortyan).

b) *qapχa Karahanlı, Uygur Türkçesi, Orta Türkçe, Başkurt, Tatar Türkçesi *gapga*; Karakalpak, Kazak Türkçesi *gapga*; Kırgız Türkçesinde *gapga*; Özbek Türkçesinde *gāpga*; Çuvaş Türkçesinde *harha* (< Tatar Türkçesinde) Kelime, a) *avlu kapısı* (tarihî şivelerden Karahanlı, Uygur;

---

² Bizim morfo-fonemik değişiklikler şeklinde ifade ettiğimiz fonetik olayı, Yunus Memmedov, "Ses ve Anlam Bilimi İtibariyle Farklılaşma" makalesinde '*fono-semantik farklılaşma*' (1989-297); Mehmet Kara, *Ayrı Düşmüş Kelimeler* kitabında '*fono-semantik başkalaşma*' (2004: 15) biçiminde ele almıştır.

modern şivelerden Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek) *şehir kapısı* modern şivelerden Kırgız Türkçesinde; *dış kapı ve kale kapısı* Orta Uygur Türkçesinde; *kuzu kapı* modern şivelerden Karakalpak Türkçesinde b) *Kapı* Özbek Türkçesinin ağızlarında c) *Ev, ev işleri* Tatar Türkçesinin ağızlarında kullanılmaktadır. Kökenini de *qap-* 'kapat-' kelimesine *-χα* ekinin getirilmesiyle oluşmuş isim olarak vermiştir.

c) *qapaχ* tarihî lehçelerden Eski Uygur Türkçesinde, Orta Kıpçak Türkçesinde *gabag*; Ermeni Kıpçak Türkçesinde *habah*; Harezm Türkçesinde *gabaχ*; modern şivelerden Karaim *gabag* ve *gabah*; Balkar Türkçesinde *gabag*; Kumuk *gabag*; Tatar Türkçesinin ağızlarında *kabak*; Nogay Türkçesinde *gabag*; Orta Tatar ağızlarında *gapgag* olarak kayıtlıdır. 1) Avlu kapısı (tüm kaynaklarda geçer.) 2) Kapı (Eski Uygur Türkçesi, Ermeni Kıpçakçası, Harezm Türkçesi) 3) Kent, (Karaim Türkçesi) kasaba (Balkar Türkçesi + 'aul'); aul Nogay Türkçesi ağızlarında; *ev, ev işleri* (Tatar Türkçesi ağızlarında) 4) Çadircık, dükkân (Harezm Türkçesi) anlamlarında kayıtlıdır. *gapaχ* kelimesinin kökenini *gap-/gapa-* 'kapat-' fiilinden türemiştir.

Kapı kelimesi Orhon yazıtlarında (Tekin, 2006: 147) *kapıg* biçiminde 'kapı'; Uygur Türkçesinde (1968: 166) *kapag-kapıg* biçimlerinde 'kapı'; Kâşgarî'de *kapga* biçiminde 'büyük kapı, kale kapısı' (I,425-7); *kapuğ* biçiminde 'kapı' (I,48-27) *kapuğ eli* – kapı önündeki başlık, meydanlık vs; (II,11-5 vs; III, 49-12) Kelime Kutadgu Bilig'de *kapuğ* biçiminde 'kapı' anlamıyla kayıtlıdır.

tözü tın toırğa ölüm bir kapuğ
kirür bu kapuğka yoriğli kamuğ

(Bütün canlılar için ölüm bir kapıdır yürüyenlerin hepsi bu kapıdan geçer) (1134)

Kelime, Nehcü'l- Ferādîs'te *kapuğ* biçiminde 'kapı, hizmet' {Kün toğışı tarafında bir qapuğı bar erdi taqı kün batışı tarafında taqı bir qapuğı bar erdi (37-15) olarak kayıtlıdır. Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd., 2007: 123) *kapı/kağı/kağı/kağı* biçimlerinde 'kapı' anlamıyla kayıtlıdır. Kapı kelimesinin yanı sıra Arapçadan geçen *bāb* 'kapı' (21); *işik/eşik* biçimlerinde 'eşik, kapı' (116); Moğolcadan geçen 'eşik, kapı eşiği; başlangıç' anlamındaki *bosuğa* (Karaağaç, 2003: 196) kelimeleri de kullanılmıştır.

Kelime Eski Oğuz Türkçesi metinlerinde ve sonraki dönemlerde yazılan metinlerde 'kapı' temel anlamının yanında '*gelir, geçim, kısmet veya bilgi vs. sağlayan yer, kaynak veya imkân ve konu mesele*' biçiminde mecazlaşarak anlam yelpazesini genişlettiği görülür.

Kelime Mahmud bin Kâdî-i Manyas'ın **GT**'de 1. Kapı {Bu kitābuñ sekiz bābını cennetüñ sekiz **kapusına** misāl kılmuşdur (5b-11) 2. Konu, mesele {Padişāh bunun hâli selâmetine şād oldu ve her **kapudan** söz açıldı (28a-8), **HT**'de 'bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı' [004b/18], **İM**'de 'kapı' (3536), **TİKT (M)**'de 1. Bina, ev veya odalara girilip çıkılan yer (268a/4) 2. Huzur, kat, sığınılacak yer (267b/6) 3. Şehrin etrafını çevreleyen surlar arasındaki büyük giriş, çıkış yeri (248b/3) 4. Dinî, manevî özellikte maddî olmayan giriş yeri (230a/2), **FN**'de 1. 'Kapı; ev; dergâh; saray; daire' (5723) 2. Gelir, geçim, kısmet veya bilgi vs. sağlayan yer, kaynak veya imkân (4947) **MM**'de

kapu 'kapı, bir yere girip çıkarken geçilen yapı açıklığı' (127); bir ihtiyaç olduğu, sıkıntıya düşüldüğü zaman başvuru yer, makam (59), **MT**'de Kapı (54a-11), **F**'de *tanrı teālā kapusu* Allah yolu (4a-1), **Müc.**'de Osmanlı Devleti'nde resmî görev yeri, devlet dairesi (22b/5) olarak kayıtlıdır.

Kâmûs-ı Türki'de ve **TS**'de *kapı*, "gelir, geçim, kısmet sağlayan yer, kaynak veya imkân" anlamı yanında "1. Bir yere girip çıkarken geçilen ve açılıp kapanma düzeni olan duvar veya bölme açıklığı 2. Bu açıklıktaki açılıp kapanan kanat 3. Gidere yol açan gereksinim 4. Tavla oyununda iki pul üst üste getirilerek karşı oyuncunun o haneyi kullanmasına engel oluna yer 5. Devlet dairesi 6. *mecazlaşmış* Ev gezmesi için gidilen yer" anlamları da vardır. Ayrıca **Kâmûs-ı Türki**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '1. Bir hizmetçinin hizmet gördüğü ev veya konak. 2. Herhangi bir ihtiyaç için başvuru yer veya kimse 3. *mecazlaşmış* Söylenilecek bir söze veya bulunulacak bir teklif veya ricaya veriş niteliğindeki bahane, yol' anlamları da vardır. **TS**'de bu anlamların kayıtlı olmaması kelimenin XX. yüzyılın başlarından itibaren anlam daralması yaşadığını da gösterir. **TS**'de de kelimenin **Kâmûs-ı Türki**'den farklı olarak 6. maddedeki *mecazî* anlam kayıtlı değildir. Dolayısıyla kelime, bu mecazî anlamı yeni kazanmıştır. **DS**'de *kapı* (I) Sokak, dışarı (II) Hükümet, mahkeme (1993: VIII-2632); *gapı* (*gapu*) 'kapı' (1993: VI-1916); *enik kapı* (*enikli kapı*, *ennikli kapı*) 'eski han ya da köy evleri kapılarının ortasında, girip çıkmaya yarayan bir kişilik küçük kapı' (1993: IV-1758) *gapuçalıh* 'bahçe kapısı' (1993: VI-1917) *koltuk kapısı* 'eski evlerde arabalardan ve yüklü hayvanlardan başka insanların girip çıktıkları kapı' (1993: VIII-2912); *kuzuluk* (*kuzuluk kapısı*) 'büyük kapıların ortasındaki küçük kapı; Kapı

kanadı; Çatıya, dama açılan kapı' (1993: VIII-3023) anlamlarıyla kayıtlıdır.

Kapı kelimesi, Türk boyları tarafından birbirine benzer şekillerde ve anlamlarda da kullanılmıştır:

Oğuz Grubu lehçelerinde kapı kelimesi

Azerbaycan Türkçesinde *gapı* 'girip çıkmak için evin ya da binanın vs. duvarında açık yer ve onu kapamak için tahta ya da demirden yapılmış nesne ve *mecazlaşmış ev*'; *kepeng* 'yeraltı evin, ambarın kapısı; alttan yukarı açılan kapı' (2006: 684); *gapıcığ* 'küçük kapı' (2006: 44); *alagapı* 'evlerin büyük sokak kapısı, giriş kapısı' (2006: 92)

Ayrıca Farsça *dervâze* 'kapı, kale kapısı; şehir kapısı' kelimesi *darvaza* şeklinde 'büyük giriş kapısı' anlamında kullanılır. Azerbaycan Türkçesinde bu kelimeyle ilgili bir atasözü de vardır: *Deveci ile dost olanın darvazası gen gerek* 'deveci ile dost olanın giriş kapısı geniş olmalıdır'. *darvazasını felek vur-* 'mutsuz ol-' (2006: 542)

Gagauz Türkçesinde *tokat* 'kapı'; *tokatçık* 'kapıcık' (1991: 243); *fendi kapu* 'gizli kapı' (1991: 95) *tokattan çevirmek* 'kapıdan çevir-' (1991: 243)

Kırım-Tatar Türkçesinde *bosağa* 'kapı eşiği' (2007: 352), (*bosağan altından olsa da, kene kunün komşuna tüşe* 'eşiğin altından da olsa günün yine de komşuna düşer'); *kapı* 'kapı'; *yol (azbar) kapısı* 'dış kapı'; *araba kapı* 'büyük giriş kapısı'; *yan kapı* 'yan kapı (eki (çifte) kanatlı kapı)'; *baş kapı* 'ana kapı'.

Türkmen Türkçesinde *bosağa* 'kapının eşik bölümündeki tahta'; Bir şeyin, olayın başlangıcı (1962: 105); *gabsa* 'evin veya pencerenin önündeki açılıp kapatılan ağaç kapı' (1962: 128); *gapı* 'evin giriş kapısı, evin ön

kapısı, kapının dış yüzeyi eşik'; *derveze* 'büyük geniş avlu kapısı' (1962: 250)

Kapı kelimesi, seyrek olarak Kıpçak grubu lehçelerinde *kapka*, *akpa* ve *gapχa biçimlerinde **Kırgız Türkçesinde** *kapka* 'sokak kapısı, şehir kapısı'; **Kazak Türkçesinde** *kaqpa* 'dış kapı' (2003: 277); **Kumuk Türkçesinde** *qapu* 'kapı' (2003: 264); **Tatar Türkçesinde** *kapka* 'yapı, duvar, tahta duvarlarda girip çıkmak için mahsus boşluk ve onun kapısı' (1977-1981: 45), **Başkurt Türkçesinde** *kapka* (*kapı*) 'kapı, giriş kapısı' (1993: 631); **Nogay Türkçesinde** 'kapı' (Eren, 1999: 208); **Karakalpak Türkçesinde** 'kapı' (Eren, 1999: 208) anlamında kullanılmaktadır.

Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde *kapı* kelimesi daha çok *esik*, *eşik*, *işik*, *üşük*, *izik* vb. kelimelerle karşılanmıştır. Oğuz grubu lehçelerinde *eşik* kelimesi daha çok 'kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak' anlamındayken Çağdaş lehçelerin bir kısmında da eşige Moğolcadan alıntı *bosağa* ~ *bosaga* denilmiştir: Azerbaycan Türkçesinde *busaga*, Tatar Türkçesinde *busaga*, Başkurt Türkçesinde *buhaga*; Nogay, Karakalpak ve Kazak Türkçelerinde *bosago*; Kırgız Türkçesinde *bosogo*; Altay Türkçesinde *pozogo*. Özbek Türkçesinin ağızlarında *bosaga*; Uygur Türkçesinde *bosuga*; Şor Türkçesinde *pozaga*; Tuva Türkçesinin ağızlarında *bozaga*; Yakut Türkçesinde *mod'ogo*; Çuvaş Türkçesinde *puwaha* kelimesinin anlamları a) Eşik (kapının) (Azerbaycan ağızlarında hariçtir. Çünkü onlarda sahne, darağacı) b) Kapı çerçevesi, kapı sövesi (Nogay, Karakalpak ve Kırgız Türkçelerinde) c) Kapı yanındaki yer; çadırın arka kısmı (Şor) (Tenişev, 2001: 512)dır.

Oğuz grubu lehçelerinde kapı kelimesinin kullanılmasına karşılık, Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerin yeşik~yesik~esik kelimesi kullanılmaktadır. Clauson (1972: 260), kelimenin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamış yalnızca *threshold* 'eşik', NE'de -ş- (-j-, -z-) farklı şekillerde ve bazen 'kapı' anlamında geçtiğini kaydetmiştir. Sevortyan, *işik* kelimesinin anlamına "Etimoloğışeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov" (1974: 396- 398) çalışmasında geniş bir yer ayırmıştır: '1. Kapı; avlu kapısı; kuzu kapı; kapı kirişi; kapı sövesi 2. Astrolojide üç harfliler ve kapısı, eşığı (Drevnetyurskiy Slovar) 3. Kulübe kapısını örten; perde, örtü 4. Giriş 5. Eşik (kapının); keman, mandolin müzik aletleri için altlık 6. Dışarı, dışarıdaki alan; kapı önünde olan; oda dışında, gökyüzü altında; evin dışarı/dış kısmı; herhangi bir nesnenin dışarı/dış tarafı; serbest alan/alan 7. Ev; saray 8. Kapı boşluğu; delik/boşluk; ayın inine giriş, mağara 9. İki kapı arasındaki geçit 10. Kütük 11. Yabancı' olarak vermiştir. Kökeni için de şunları söylemiştir: işi- 'ağzı açık kal-, iyice kapanma-, sıkı olmadan kapan-' fiiline dayandırır. Bu fiilden Tatar Türkçesi'nde *işgan* (< işi<gan) 'antre, avlu' kelimesi türemiştir. Bu fiilin kökü *iş olabilir, belki *işik* kelimesinden kısaltma da olabilir. Eren (1999: 140), *eşik* kelimesinin kökenini < eşü- 'örtmek' + -k eki, anlamını da 'kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak' olarak vermiştir.

Kelimenin kökeni eşü-/iş- 'örtmek, kapatmak' fiilinden gelmesi muhtemel gözükmektedir. Çünkü fiilin farklı bir türevini benzer bir anlamda *Dede Korkut*'un "ayağım başmak, başım **yaşmak** görmedi" cümlesinde kelimeyi #y protezli³ şekliyle ve 'başla birlikte yüzü, ağzı

³ Şayet kelimenin aslı şekli #y'li olsaydı, bugün Kıpçak Türkçesinin devamı olan modern lehçelerde kelimeyi, #c ~ #j'li şekillerde görürdük.

kapatan örtü' anlamında görmekteyiz. Söz konusu kelime DS'de (1993: XI- 4197,4198) *yaşmaḥ* (*yaşmaklık (I)*) biçimlerinde ve '1. Başla birlikte yüzü, ağzı kapatan örtü 2. Ocak perdesi' olarak kayıtlıdır.

Aynı kelime Yunus Emre'nin

Karlı dağların başında

Salkım salkım olan bulut

Saçın çözüm benim için

Yaşın yaşın ağlar mısın

dörtlüğünde *yaşın* kelimesi ikileme biçiminde 'gizli gizli, gizli saklı olarak' anlamlarında köken olarak *yaş-* 'ört-, kapa-' fiilinden geliyor. (Türk, 2009: 87)

Söz konusu kelimenin fiil şekli, XIV. yüzyılın âlim ve şairi olan Kadı Burhaneddin'in Divan'ında 'örtmek, kapamak, gizlemek' anlamıyla kayıtlıdır.

Cehennem ehli değılem nigâre cennetiyem

Nicesi sencileyin huriden gözüm **yaşam** (Kadı. XIV. 248)

Araştırmacıardan Sevortyan (1989: IV-160), *yaş-* kelimesinin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmadan sadece isim ve fiilden türemiş birçok örneğı olduğunu söylemiş, anlamlarını da '1. *Saklan-, gizlen-, gizle-sakla-* 2. *Kaybol-, gizlen- (günbatımı hakkında)*' biçiminde vermiştir.

Eşik kelimesi Kâşgarî'de (1999: I-42,5) 'eşik' biçiminde 'eşik' anlamında kayıtlıdır: *ermegüğe eşik art bolur* (tenbele eşik dağbeli olur)

Kutadgu Bilig'de *işik* kelimesi

ķayu sıǵnu keldi tiledi ķoşık

ķayu keldi öpti iligke **işik**

(Kimi gelip ona sıǵındı, ondan himaye diledi kimi de gelip onun eşiǵını öptü) (451)

Kelime, Kelime, Nehcü'l- Ferādîs'te *eşik* biçiminde 'kapı' {... bular qapuǵda, **eşikde** tavaqquf qıldılar ğazabları birle (110-9) anlamıyla kayıtlıdır. Kıpçak Türkçesinde (Toparlı vd., 2007: 76), *eşik/işik* biçimlerinde 'kapı' anlamıyla kayıtlıdır.

EOT dönemine ait **MT**'de *işik* biçiminde 'eşik, kapu basamaǵı' (61b-3), **FN**'de *eşik* (~*eşig*) biçiminde 'eşik, (kapı) eşiǵı' (4009) **F**'de 'kapı boşluǵunun alt yanında bulunan alçak basamak' (62b-9) olarak geçer.

Kâmûs-ı Türkî'de ve **TS**'de kelime, *eşik* biçiminde 1. Kapı boşluǵunun alt yanında bulunan alçak basamak 2. Kapı aǵzında basamaǵın konulabileceǵi yer 3. *mecazlaşmış* Başlangıç noktası, yakını 4. Karalar üzerinde veya deniz diplerinde birbirine komşu iki çukurluǵu ayıran tümsek biçiminde, üzeri çoǵu kez düz kabartılar 5. Telli çalgılarda üzerine tellerin bindiǵi köprü 6. Bir tepkinin başlamasında, ortaya çıkmasında etkili olan ruhsal, fizyolojik nokta" olarak anlam dairesi somut ve soyut yollarla çok genişlemiş olarak karşımıza çıkar. Ayrıca **Kâmûs-ı Türkî**'de kelimenin **TS**'den farklı olarak '*saray veya konak kapısının önü*' anlamı var, **TS**'nin 5. maddesinde geçen anlamı yoktur. Dolayısıyla kelime, **TS**'nin 5. maddesindeki bu anlamı yeni kazanmıştır.

DS’de kelimenin *eşiklik* ‘kapı boşluğunun alt kısmında bulunan alçak basamak, eşik’ (1993: IV-1792) biçiminde genişletilmişti vardır.

Ayrıca eşik kelimesinin dış anlamı da vardır: *evde eşikte* ‘evin içinde ve dışında; *eşiğe çıkmak* ‘dışarı gitmek’.

XI. yüzyılda *eşik*, Brockelmann’a göre yalnızca *alt eşik* idi. Ancak geniş manada, kapı ve hatta ev karşılığında da söyleniyordu. Ev anlayışıyla eşik bütün Türk kesimlerinde kullanılan bir deyimdir. Evin girişi olduğu kadar yine evin mülkiyetinde olan yakın taşrası veya dışarıdır aynı zamanda hakanın divanı ve maiyeti ile muhafızlarının bulunduğu yerdir. Azerbaycan’da yabancı eve, evin dışında olanlara da eşik denilir. Ancak daha çok kuzeydeki Türk destanlarında da *eşik*, yine de *ev* anlamında söylenmiştir.” (Ögel, 1991: 392-393)

Kıpçak grubu lehçelerinde kapı ve eşik kelimesi

Altay Türkçesinde *ejik* ‘kapı boşluğu, kapı’ (1999: 81), *eşik* ‘aan boruoga, boruok’ (1999: 83); *kapı* ‘aan’ (1999: 143) Rusçadan alıntı *parata* ‘büyük giriş kapısı’ (1999: 146); Moğolcadan alıntı *kaalga* ‘çadırın iki parçalı ağaç kapısı’

Başkurt Türkçesinde *işek* ‘ev, bina ve diğer yapıların kapısı’ (1993: 416); *asamay işek* ‘birbirine karşı olan kapılar’ (1993: 416); *öy işege* ‘ev kapısı’ (1993: 416); *urta işek* ‘orta kapı’ (1993: 416)

Karaçay Malkar Türkçesinde *eşik* ‘kapı’ (2000: 196); *kabak eşik* ‘dış kapı’ (196); *tış eşik* ‘dış kapı’ (2000: 397); *taşa eşik* ‘gizli kapı’ (2000: 382) (taşa – sır)

Karaim Türkçesinde Leh dilinden alıntı *odverya* ‘kapı, kapı sövesi’ (1974: 424)

Karakalpak Türkçesi *esik* ‘çadır girişi ve kapısı’

Kırgız Türkçesinde Farsçadan alıntı *darbaza* 'sokak kapısı' (1998: 297); *erçiçek* 'keçe evin kafes şeklindeki kapısı' (1998: 337); *eşikçe* 'küçük kapı; kapak' (1998: 342); *eşik* 'kapı ağzı; kapı'

Hakas Türkçesinde *haalha* 'bahçe kapısı, bahçe duvarı kapısı' (2005: 133), *izik* 'kapı'

Kazak Türkçesinde *darbaza* 'dış kapı, avluya giriş kapı' (2003: 119); *Esik* 'kapı' (2003: 146); *kaşpa* 'dış kapı, kale kapısı' (2003: 277); *kaşıрма* 'çift kanatlı kapı, çatal kapı' (2003: 288); *tabaldırık* 'eşik, kapı eşiği' (2003: 508)

Kuman Lehçesi Sözlüğünde *eşik* 'kapı' (1992: 69)

Kumuk Türkçesinde *ağız esk.* 'kapı; Parmaklık, Tahta perde; Tahta bölme veya ağaç parmaklıklarla örülmüş kapı gibi bir şey' (40); *eşik* 'kapı'; *eşik kirit* 'kapı kilidi'; *eşikni açmaq* 'kapıyı açmak'; avlu; (126); *qapu* 'kapı' (264)

Şor Türkçesinde *ejik* 'kapı', *ajılığ ejig* 'açık kapı'; *pozaga* 'eşik, kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak' (1995: 83)

Tatar Türkçesi *bik* 'kapı, Sandık, Pencere kilidi' (1977-1981: 161); *kapka* 'yapı, Duvar, Tahta duvarlarda girip çıkmak için mahsus boşluk ve onun kapısı' (1977-1981: 45)

Teleüt Türkçesinde *kaalga* 'kapı' (2000: 43); *pozogo* 'eşik' (2000: 89)

Tuva Türkçesinde *ejik* 'kapı' (2003: 40); *ergin* 'eşik' (2003: 42); *haalga* 'kapı, bahçe kapısı' (2003: 48)

Urum Türkçesinde *hanatçih* 'küçük kapı' (2000: 523); *hapu* (*kapu, hapü, hapı*) 'kapı, avlu'

Karlık Grubu lehçelerinde kapı kelimesi

Özbek Türkçesinde *busaga* 'bosağa' (1981: 165); *arka* 'tepesi yarım daire şeklinde salınan kapı, ark' (1981: 54); *eşik* 'ev, oda, bina ya da

avlunun kapısı; kapı'; *Mihmân kelar eşikdan, rizkî kelar teşikdan* (misafir gelir kapıdan rızık gelir delikten (beklenmeyen bir yerden)) (1981: 425); *eşikça* 'küçük kapı' (1981: 457) Farsçadan geçen *darbâza* (*darvâza*) 'büyük giriş kapısı', *tahta darbâza* 'ahşap kapı', *temir darboza* 'demir kapı' (1981: 209) Farsçadan alıntı *âstana* 'kapı, pencere çerçevesinin altındaki geniş ağaç; binaya, avluya girişteki yere koyulan genişçe ağaç, tahta'; *baland âstana* 'büyük eşik'; *üy âstanasi* 'ev eşiği' (1981: 547) *darça* 'eski zamanlarda pencere yerini tutan bir ya da çift tabakalı kapı; iki komşu arası küçük kapı' *darçasi berk bulgandan uy içi kârângirâk edi* 'kapısı kapalı olan ev içi biraz karanlıktı'

Uygur Türkçesinde *bosuğa* 'eşik' (1995: 48); Farsçadan geçmiş *deroaza* 'kapı' (1995: 98); *yoğaç deroaza* 'ahşap kapı'; *timir deroaza* 'demir kapı' (1995: 55), Farsçadan geçmiş *derperde* 'kapı veya pencere perdesi' (1995: 98); *kapka* 'kapı'; *derize kapkisi* 'pencere kapağı' (220); *astana* 'eşik' (1990: I. Cilt- 95); *buluñ-puçka* 'evin köşeleri' (1990: I. Cilt – 508); *egme işik* 'süslü işlenmiş kapı' (1990: I. Cilt- 288); *egün* 'üstü oyma süslü ahşap kapı' (1990: I. Cilt – 288); *koğ* (*koğ*) 'büyük giriş kapısı' (1995: 266); *kiltan* 'büyük kapı, pencerelerin sürgüsü, kilidi' (1995: 771)

SONUÇ

a) Araştırmacıların çoğu, *kapığ*, *kapğa*, *kapğak* kelimelerinin kökenini farazî *kap- fiiline dayandırmışlardır. Ancak biz, kelimenin *kap- 'örtmek' fiiline dayandığını düşünmemekteyiz. Kelime, muhtemelen *kap* isminden gelmekte hatta bu kelimeyi de farazî bir *ka- kök fiiline dayandırabiliriz. Bu basamak *ka- kökü, daha sonraları -p+ (f.i.y.) ve +ı- (i.f.y.) ve -g (f.i.y.) eklerinin getirilmesiyle genişletilmiştir.

b) Kelimelerin anlamlarındaki meydana gelen değişmeler, Kazak dilbilimci Ahanov'un da ifade ettiği gibi *dil içi ve dil dıŐı tesirlerin* (1993: 106-107-108) sonucunda gerçekleşir. Bir dili oluŐturan kelimeler, canlı birer organizma gibi dilin kendi içindeki yeni gereksinimlerin neticesinde doğarlar, geliŐirler ve ölürler. Kapı kelimesi de bu aŐamaları farklı yönlere yaŐamıŐ kelimelerimizden biridir. Şöyle ki,

BaŐlangıçta Türkler kale ve saray kapısı gibi *'büyük kapı, büyük giriş kapısı'* karŐılıęı olarak Türkçe *kapga* (*toy kapığına kadar bardılar 'şehir kapısına kadar geldiler'* (Drevnetyurskiy Slovar, 1969: 420) kelimesini kullanmıŐlardır. Ancak bugün bu kelime, çeŐitli zamanlarda yaŐanan i göçler, yerli unsurlarla/alt tabakalarla karıŐmalar, nüfus hareketleri vb durumların neticesinde Batı Türklerinde kaybolmuŐken kuzey grubu lehçelerinde yaşamaya devam etmiştir. Gerçekte kelimenin anlamında bir kaybolma durumu söz konusu değildir. Batı Türkçesinde yalnızca *'büyük kapı, kale kapısı'* vs. anlamlarını aynı kökten türemiş *kapığ>>kapı* kelimesine bırakmıŐtır. Sonuçta, *kapığ* kelimesinde, Guiraud'ın ifade ettiği gibi "sözcüğün toplumsal alanının yayılması" olarak tanımlanan 'genelleŐme' anlam olayı yaŐanmıŐtır.

c) Oğuz grubu lehçelerindeki *kapı* kelimesi yerini Kıpçak ve Karluk grubu lehçelerinde çoğunlukla *eşik* kelimesine bırakmıŐtır. Kıpçak ve Karluk grubu farklı bir coğrafyanın, költürün, etnik hususiyetlerin etkisiyle olsa gerek bugün Oğuz grubunun *eşik* dediği yere Moğolca *bosağal/bosağa* demektedir. Ayrıca bugün Kıpçak Türkçesinin devamı olan lehçelerde Standart Türkiye Türkçesinde pek kullanılmayan 'büyük giriş kapısı' anlamında Rusçadan alıntı *parata*; 'çadırın iki parçalı ağaç kapısı' anlamında Moğolcadan alıntı *kaalga*; 'kapı, kapı sövesi' anlamında Leh dilinden alıntı *odverya* vs. kelimeleri de kullanılmaktadır.

ç) Bugün Standart Türkiye Türkçesinde *kapı* ve *eşik* kelimelerinin birbirinden ayrı ve farklı anlamda kullanıldığını *kapı eşiğinde oturulmaz; kapı eşiğinde şeytan bulunur, yağmur yağarken kapı eşiğinde oturmak günahdır, kapı eşiğinde oturulmaz, insan bekâr kalır gibi* ifadelerde yaşatıldığını görüyoruz.

KISALTMALAR

DS Derleme Sözlüğü

esk. Eskimiş

HHT Hayâtü'l- Hayevân Tercümesi

İM İslamî'nin Mesnevîsi

F Fütüvvetnâme

FN Fazîlet-Nâme

GT Gülistan Tercümesi

MT Marzubân-nâme Tercümesi

Müc. Mücerreb-Nâme

TİKT (M) Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi

TS Türkçe Sözlük

KAYNAKÇA

Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü (1970): (Hazırlayan: Besim Atalay), Ayyıldız matbaası, Ankara

AHANOV, Käken (2008): Dil Biliminin Esasları (Aktaran: Murat Ceritoğlu) TDK yayınları, Ankara

ALTAYCA-TÜRKÇE SÖZLÜK, (1999): (Hazırlayanlar: Emine GÜR SOY NASKALİ, Muvaffak DURANLI) Ankara

ARAT, Reşit Rahmeti (1979): KUTADGU BİLİG – İNDEKS, (Yayına hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul

ATA, Aysu (1995): Nehcü'l- Ferâdîs, Uşmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) (I) Metin (II) Tıpkı Basım, TDK yayınları, Ankara

ATA, Aysu (1998): Nehcü'l- Ferâdîs, Uşmağların Açık Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) III Dizin- Sözlük, TDK yayınları, Ankara

AZERBAYCAN TÜRKÇESİ DEYİMLER SÖZLÜĞÜ, (2005): Seyfettin, ALTAYLI, Prestij matbaası, Ankara

AZERBAYCAN DİLİNİN İZAHLI LÜĞETİ I-IV Cilt, (2006): Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Nesimi adına Dilcilik İnstitutu Hazırlayanlar: Ali Heyder Orucov (editör), Behruz Abdullayev, Nergiz Rehimzade "Şerg-Gerb" neşriyatı, Bakü

AZERBAYCAN FOLKLOR VE ETNOĞRAFYA SÖZLÜĞÜ (1999): (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Maarife Hacıyeva; Yrd. Doç. Dr. Şahin Köktürk; Arş. Gör. Mehebbet Paşayeva), Ankara

BAŞKORT TELENEN HÖZLİĞİ, (1993): Rossiya Fender Akademiyahı Ural Bulege Başkortostan Başkort gılmi üzege Tarih, Tel hem Ezebiyet İnstitutu I-II Cilt, Moskova "Russkiy Yazık"

CLAUSON, Sır Gerard (1972): An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish. Oxford: At the clarendon press

ÇUVAŞ TÜRKÇESİNİN ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ, (1996): M. R., FEDOTOV, (Etimologiçeskiy slovar çuvaşskogo yazıka) I-II Cilt. Çeboksarı

Divanü Lugat-it-Türk Tercümesi, (1943): (Çeviren: Besim Atalay), Ankara: Cilt IV – DİZİN

DREVNĖTURKSKĖY SLOVAR, (1969): Editörler: Nadelayev V.M., Nasilov D.M., Tenişev E.R., Şerbak A.M.- Leningrad – Nauka yayını

EROL, Hülya Arslan (2008): Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişmeleri TDK yayınları, Ankara

- E.ATMACA VE R.ADZHUMEROVA SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2010-II)
- ERGÜZEL, Mehdi (1999): Şirvanlı Mahmûd Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (4. cilt 2. kısım) Dil Özellikleri, Metin-Dizin, TDK yayınları, Ankara
- GABAIN, A. Von, (2000): Eski Türkçenin Grameri, (çev. Mehmet Akalın) TDK yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi
- GAGAUZ TÜRKÇESİNİN SÖZLÜĞÜ (1991): G. A. Gaydarci, E.K. Koltsa, L. A. Pokrovskaya, B. P. Tukan. Rusçadan Aktaranlar: İ. Kaynak, A. Mecit Doğru - Kültür Bakanlığı - Ankara
- GRÖNBECH, (1992): K. KUMAN LEHÇESİ SÖZLÜĞÜ /Çeviren: Prof. Dr. Kemal Aytaç – Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara
- HACIEMİNOĞLU Necmettin (1991): “*Türk Dilinin Mantık Sistemi ve Kelime Aileleri*”, Türk Kültürü Dergisi, Muharrem Ergin Armağanı, TKAE yayınları, Ankara
- HAKASÇA-TÜRKÇE SÖZLÜK (2005): Ekrem Arıkoğlu, Akçağ yayınları, Ankara
- Kâmûs-ı Türkî, Temel Türkçe Sözlük (1985): (Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş) Topkapı İstanbul
- KARA Mehmet, (2004): Ayrı Düşmüş Kelimeler, Çağlar yayınları, Ankara
- KARAÇAY-MALKAR TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ (2000): Ufuk TAVKUL, TDK yayınları, Ankara
- KARAKALPAK TİLİNİN TÜSİNDİRME SÖZDİĞİ, (1982): Uzbekistan SSR İlimler Akademiyası Karakalpakstan filialı N. Devkarayev atındağı tarih, til hem edebiyat institutu I-IV Cilt, “Karakalpakstan” baspası
- KAZAK TİLİNİN TÜSİNDİRME SÖZDİĞİ, (1959): Kazak SSSR Gılım Akademiyası Til menen Edebiyet İnstitutu I-II Cilt, Almatı
- KAZAK TÜRKÇESİ TÜRKİYE TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ (2003): (Hazırlayanlar: Doç. Dr. Kenan Koç; Dr. Ayabek Bayniyazov; Vehbi Başkapan), Akçağ yayınları, Ankara

- E.ATMACA VE R.ADZHUMEROVA SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2010-II)
- KIPÇAK TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ (2007): (Hazırlayanlar: Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı), TDK Yayınları, Ankara
- KIRBAÇ, Selçuk, (1999): Hayâtü'l- Hayevân Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin-Sözlük) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi Ocak
- KIRGIZ DİLİNİN DEYİMLER SÖZLÜĞÜ (2001): (Hazırlayanlar: Cüzokon Osmonova, Kadıralı Konkobayev, Şerali Caparov) Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, Bişkek
- KORKMAZ Zeynep (1973): Sadru'd-dîn Şeyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi (İnceleme-Metin- Sözlük- Tıpkıbasım) Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları 219, Ankara
- KÜÇÜKER, Paki, (2010): Şerefeddin SABUNCUOĞLU Mücerreb-Nâme Kültür Ajans Yayınevi, Ankara
- MEMMEDOV, Yunus (1989): "Ses ve Anlam Bilimi İtibariyle Farklılaşma" (Aktaran: Arasoğlu) Türk Kültürü, Sayı: 313, Mayıs, s. 296-302
- ÖZKAN, Mustafa, (1993): Mahmud bin Kâdî-i Manyas Gülistan Tercümesi, TDK Yay., Ankara
- RADLOFF, Wilhelm, (1960): Versuch eines Wörterbuches der Turk-Dialekte, (OPIT SLOVARYA TYURKSKİH NAREÇİY), I-IV Cilt, Mouton & Co.,s-Gravenhage
- Süleyman Efendinin (1902): ÇAĞATAYCA-OSMANLICA SÖZLÜĞÜ (Düzenleyen: Ignas Kunos), Budapeşte
- ŞOR SÖZLÜĞÜ (1995): (Hazırlayanlar: N.N. Kupreşko Tannagaşeva, Doç. Dr. Şükrü Halük Akalın) Türkoloji Araştırmaları, Adana

- E.ATMACA VE R.ADZHUMEROVA SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2010-II)
TARAMA SÖZLÜĞÜ (XII. Yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış
kitaplardan toplanan tanıklarıyla), Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek
Kurumu TDK yayınları: 212/I. I-VI. ciltler: A'dan Z'ye
- TATAR TELENEN ANLATMALI SÜZLEGE, (1981): SSSR Fener
Akademiyase Kazan Filialı Galimjan İbrahimov isemendege tel, edebiyat
hem tarih insitutu I-III Cilt, Kazan – Tatarstan kitap neşriyatı Kazan 1977
- TELEÜT AĞZI SÖZLÜĞÜ (2000): L.T. Ryumina-Sırkaşeva, M. A.
Kuçigaşeva (Çevirenler: Ş. H. Akalın, Çastegin Turgunbayev), TDK
yayınları: 741, Ankara
- TENİŞEV ve diğerlerinin (2001): *Сравнительно-историческая
грамматика тюркских языков. 'Türk Dillerinin Tarihî Karşılaştırmalı
Grameri. Söz Varlığı'*
- TEPELİ, Yusuf, (2002): Dervîş Muhammed Yemînî Fazîlet-Nâme I-II
(Gramatikal Dizin) TDK yayınları, Ankara
- TUVA TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ (2003): Ekrem Arıkoğlu – Klara Kuular,
TDK yayınları, Ankara
- TÜRK, Vahit (2009): *"Türkülerde Eski (Arkaik) Sözcükler"*, Turkish Studies
International Periodical For the Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic Volume 4/8 Fall
- TÜRKÇE SÖZLÜK (2005): TDK yayınları, Ankara
- TÜRKMEN TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ (1962): (Slovar turkmenskogo yazıka)
Editör: M.Ya. Hamzayev, Aşhabad
- TÜRKÇE İKİLEMELER SÖZLÜĞÜ, (2007): Necmi AKYALÇIN- Ankara
- TÜRKÇE-SAHACA (YAKUTÇA) SÖZLÜK (1995): Yuriy VASİLYEV
(CARGISTAY), TDK Yayınları, Ankara
- Türkiye'de Halk Ağzından DERLEME SÖZLÜĞÜ (1969 – 1982): Ankara,
I-XII CİLT

- E.ATMACA VE R.ADZHUMEROVA SAÜ Fen Edebiyat Dergisi (2010-II)
URUM TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ (2000): (Urumskiy Slovník) Oleksandr
Garkavets Alma Ata Baur yayınevi
- UYGUR TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ (I-VI CİLT) (1990): Hazırlayanlar: Düzi
Abliz YAKUP, Gezinaz GEYURANI, Zogiz HIVIL, İsmail KADİR,
Hemdulla ABDURRAHMAN, Abliz EMET, Perhaz NUR Milletler
Yayınevi, Ürümçi
- UZBEK TİLİNİN İZOHLİ LUGATI, (1981): Uzbekistan SSR Fenler
Akademiyası A. S. Puşkin Nomıdagi Til ve Edebiyet İnstitutı I-II Cilt
Editör Z.M. Marufov Moskova: Rus Tili Neşriyeti.
- UZBEK TİLİNİN FRAZELOJİK LÜGATI, (1992): Ş.
RAHMATULLAYEV, Taşkent
- YENİ UYGUR TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ, (1995): Emir Necipoviç NECİP
(Rusçadan çeviren: Yrd. Doç. Dr. İklil KURBAN), TDK Yayınları - Ankara
- YILMAZ, Kaan (2006): Burğazî Fütüvvetnâme (Dil İncelemesi- Metin-
Sözlük) Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, Sakarya
- YUDAHİN, K.K., KIRGIZ TÜRKÇESİ SÖZLÜĞÜ I- II Cilt, [Kırgızca -
Orısça Sözdik] (1965): (Çeviren: Abdullah Taymas), TSK Yayınları,
Ankara 1998
- YÜKSEL, Hasan, H. İbrahim Delice, İ. Hakkı Aksoyak, (1996): Eski
Anadolu Türkçesine İlişkin Bir Metin, İslamî nin Mesnevîsi, Sivas